

CULTES DE SANTS MEDIEVALS

Josep Maria MARQUÈS

El culte als sants té entitat pròpia dins de la història religiosa; la santedat es troba al cor de l'experiència creient. Encomanar-se a un sant o a un altre és cosa que depèn de tradicions i imatges mentals, no sempre vehiculades per via jeràrquica, sobretot durant l'Edat Mitjana, i de matisos de l'espiritualitat, de vegades més interessada, com la que se'n serveix per demanar la seva protecció en circumstàncies de trasbals i sofriment, de vegades més aviat imitativa, per certs sants vistos com a model de perfecció.

Dins de l'estudi onomàstic constitueix una qüestió prèvia a l'estudi dels hagiotopònims i a la recollida de dades sobre l'ús del nom dels mateixos sants com a prenom.

L'interès per la devoció als sants s'està obrint camí a França i Itàlia; la bibliografia d'aquests països és poc accessible per als estudiosos de casa nostra¹, on el tema és gairebé verge². Per encetar-lo en l'àmbit de la diòcesi de Girona, m'ha semblat oportú de considerar rellevants aquells fets que impliquen un augment indubtable de devoció, com són la construcció de capelles i altars, la institució de confraries i la introducció de festes de precepte. Deixo de banda expressament les fundacions de beneficis, que sempre són col·locats sota el patrocini d'un sant, llevat del cas que ofereixin dades molt primerenques o que siguin promogudes per confraries (tot i que la gran majoria dels beneficis comporten la invocació d'un sant i l'assignació d'un altar), i no entro en l'adopció de noms de sants com a prenoms. Ometo també esments a les advocacions de Crist i la Mare de Déu, a les quals penso consagrar un estudi especial. Límito també la recerca als sants venerats abans de 1620; per aquest motiu no cal cercar a la llista sants com Josep o Isidre; en segueixo els indicis d'augment del culte fins al s. XVIII. Encara, dels mateixos sants deixo de banda aquells que tenen un culte molt localitzat, com Narcís, de Girona, Llàmbert, de Lledó, Prim i Felicià, de Besalú i Maià, i altres.

Les dades utilitzades procedeixen principalment dels inventaris de Lletres de la Cúria diocesana, que es troben a disposició dels estudiosos a l'Arxiu Diocesà³. Quan me'n serveixo ometo la referència, que podrà trobar-se fàcilment als al·ludits inventaris. Confronto sovint les dades arxivístiques amb reculls com el *Nomenclàtor* de Montsalvatje, l'*Arxiu* de Gavín i, per a l'Empordà, *Badia Homs*⁴.

Per exhaurir la investigació sobre cultes als sants caldria tractar informàticament les dades sobre altars i capelles que contenen les actes de visita pastoral; n'he sugge-

rit l'estudi i espero que es pugui dur a terme. Com es transmeté la devoció d'un lloc a l'altre, per mitjà de la predicació i d'escrits com la *Legenda* de Jaume de Varazze, és també una qüestió pendent. Sistematitzacions cronològiques o d'altra mena són per ara prematures; per això adopto l'ordre alfabètic dels noms de sant com a criteri ordenador del conjunt i la disposició generalment cronològica de les dades.

Per abreujar la redacció acostumo a designar com a santuari o ermita les edificacions exemptes, i com a capella els àmbits laterals d'un temple, generalment el principal de la parròquia. Hom interpretarà, per tant, que una "capella a Castelló d'Empúries" indica una capella lateral de l'església parroquial, llevat del cas que es digui que la capella es troba "al terme de la parròquia", expressió que vol referir-se a un edifici separat.

ABDON I SENNÉN

Tenien relíquies molt venerades al monestir d'Arles del Tec, al bisbat d'Elna.

El bisbe prescriví l'any 1377 que a les parròquies es recités diàriament l'oració d'aquests dos sants i de sant Macari. En ella es pregava per la prosperitat dels fruits de la terra.

Hom els alçà altars a Llorà el 1382, a Sant Medir abans del 1401, a Vilobí el 1414, ací junt amb sant Antoni, a Sant Genís de Palafolls el 1429 i a Camprodon el 1535. Una capella seva construïda el 1417 al terme de Santa Pau, prop dels límits amb Begudà i Batet, es conserva actualment⁵ i fou el lloc des d'on hom beneïa el terme de Santa Pau. En altres llocs, en canvi, cediren a d'altres sants la presidència d'edificis culturals que originàriament havien tingut. L'ermita seva del Puig d'en Costa de Sant Dalmai, reconstruïda el 1442, s'anomenà, entrat el s. XVI, de Sant Llop. A la capella que tingueren a Calella, la construcció de la qual fou autoritzada el 1449⁶, s'hi afegí el 1452 la titularitat de Sant Elm, patró de mariners; a pesar d'haver estat el primer edifici de culte del lloc, la parròquia, instituïda a principis del s. XVI, prengué el nom dels sants Quirze i Julita. A Maçanet de la Selva la capella de l'hospital, on es venerava sant Sebastià, esdevingué el 1458 "capella dels sants Sebastià, Fabià, Abdon i Sennén". Al límit entre els termes de Galliners i Vilademuls existia el mateix 1458 una ermita dels sants Abdon, Sennén i Bernardí. Encara, s'enregistra una capella a la parroquial de Camprodon, que data de 1535.

AGUSTÍ

Se li alçà un nou altar a Vila-romà el 1393; els feligresos obtingueren aleshores que la seva festa fos declarada de precepte. Aquest culte no tenia relació amb els religiosos agustins; foren ells, en canvi, els que demanaren que fos festa de precepte a Peralada (1480) i a Castelló d'Empúries (1560). A Torroella de Montgrí presentaren una sol·licitud anàloga els jurats el 1613; els agustins hi eren establerts des de 1396.

ANDREU

Sant Andreu de Banyeres, temple d'un veïnat de Sant Sadurní, és documentat des de l'any 1300.

Se li havia d'alçar una capella a Hortsavinyà, indret de Ciges, l'any 1352. No he pogut comprovar si el projecte es dugué a terme; el 1423 la parròquia afegí la seva invocació a un altar dedicat anteriorment a santa Magdalena. La confraria que portava el seu nom d'Ullà dotà un benefici el 1373. Una altra confraria sota el patrocini del mateix sant tenia la seu a l'ermita de Sant Andreu d'Ullastret; hi dotà un benefici el 1422. Se li dedicà el 1391 la capella del castell del Far, de la parròquia de Sant Llorenç de Sous, a instància dels senyors de la fortificació. Un altar li fou erigit a l'església de Sant Nicolau de Girona l'any 1455, i l'abat de Breda, Miquel Sampsó, volgué el 1484 que tingués capella a la seva església monàstica.

ÀNGELS

L'advocació dels Àngels és una mica imprecisa, perquè pot consistir en un nom peculiar de la Mare de Déu i en un apel·latiu genèric aplicat a tots ells o a alguns (Miquel, Gabriel, Rafael). L'ermita de Santa Maria dels Àngels de la parròquia de Sant Martivell data de 1420 aproximadament, i fou promoguda per ermitans. La Mare de Déu sota aquesta advocació presidí els altars majors de Sant Feliu de Girona i de Sant Feliu de Guíxols⁷. Hom concedí a Castelló d'Empúries de celebrar la festa de l'Àngel Custodi el 1448. L'ermita d'aquest mateix àngel que havia d'edificar-se a les Planes, indret de Puig Cau, fou autoritzada el 1490. I el 1507 s'enregistra el permís de construir a la parroquial de Sant Iscle de Colltort una capella dedicada a diversos sants i a l'Àngel de la Guarda.

ANNA

El seu culte s'inicià ací al segle XIV, i es difongué intensament durant les tres centúries següents. Hom autoritzà bastir-li una capella a l'església de Fortià (1326), un altar a l'església del priorat de la Mare de Déu del Roure (1340) i una capella i altar al temple de Castellfollit, que encara no havia assolit de ser parroquial (1386).

Tingué altar a la parroquial de Sant Feliu de Guíxols des de 1451. L'any 1453 un home que es trobava dins d'un pou en construcció a Argelaguer quedà atrapat per les terres que s'esllavissaren i s'encomanà a la intercessió de la santa. Fou trobat viu quan es creia que ja hauria d'haver mort, cosa que hom considerarà miraculosa; tot el poble contribuï a bastir la capella, que encara avui es troba dins del poble d'Argelaguer.

Una altra capella, prop de la torre de Pere de Batet, situada al terme de Batet i erigida el 1456, es degué a l'interès d'una família distingida; en canvi, els prohoms del poble l'elegiren com a titular de la capella de l'hospital de Sant Esteve de Bas, el 1464⁸, i els prohoms de Calonge sol·licitaren l'any 1458 que la seva festa fos de precepte a la parròquia. El 1464 comença d'anomenar-se de Santa Anna l'ermita del Sant Sepulcre de Montfullà. Se li dedicà un altar a Sant Vicenç de Besalú el 1456,

una capella a Sant Cristòfol les Fonts també el 1456 i un altre a Cassà de la Selva el 1484⁹, convertit en capella, quan s'amplià l'església, el 1612. Santa Anna i Elm de Blanes, posteriorment convent de caputxins, data d'abans de 1470; els religiosos s'hi establiren l'any 1605 i hi reuniren una confraria de la santa des del 1615.

El culte a la santa s'expandí durant el segle XVI; altar a Hostalric el 1507; capella a la parroquial de Terrades el 1515; ermita a l'indret de Calaregina de Torroella de Montgrí (posteriorment dit l'Estartit) el 1517, on se la invocava com a protectora davant l'amenaça de pirates moros i turcs; capella a Maçanet de la Selva, abans de 1520¹⁰; capella a Canet de Verges el 1524; capella al domicili de Bartomeu Fàbrega, de Serinyà, el 1526 (segons Montsalvatje, es tracta de l'anomenat posteriorment mas Genover); capella -de la qual compartí la titularitat amb altres sants- a l'hospital d'Ullastret el 1552; capella urbana a Olot el 1584. L'actual ermita de Santa Anna de Pontós es bastí entre els anys 1596 i 1599 (possiblement, com a reedificació). Encara el segle XVII se li dedicaren capelles a Santa Pellaia (1608), a la Torre Marata de Maçanet de la Selva (1620), Santa Pau (1626), Púbol (1633) i Sant Esteve de Bas (1641).

Sota el patronatge de les santes Anna i Marta es trobava la confraria dels hostalers de Girona, establerta abans de 1638 a l'església del Carme.

ANTONI

Promogué el culte de sant Antoni l'orde religiós dels hospitalers antonites, fundat a Vienne, al sud de Lió, l'any 1095. L'orde estimulava l'erecció d'hospitals i presentava el sant com a advocat per a la guarició de la malaltia de l'herpes, anomenada aleshores "foc de Sant Antoni". El patrocini de sant Antoni sobre els animals de càrrega i els seus usuaris, els traginers, és posterior.

Els comtes d'Empúries el volgueren per patró de l'hospital que es proposaven de construir a Monells el 1346. Al seu altar d'Hostalric es fundà l'any 1347 un benefici, traslladat després a l'hospital del lloc. La vinculació del sant amb l'hospital es produeix també a la capella de Navata, documentada el 1351, i on hom invocava simultàniament l'Esperit Sant, segurament en relació amb l'hospital romà del Santo Spirito in Sassia¹¹, conegut a tantes parròquies gironines, on demanava almoines sistemàticament. El monestir de Sant Esteve de Banyoles li dedicà una capella el 1353, i el de Colera, una de semblant el 1370; ací, però, compartí la titularitat amb les Onze Mil Verges. Els pabordes de la confraria de Santa Maria del Mar de Torroella de Montgrí li bastiren una capella a la plaça de la vila el 1368 amb llicència del bisbe, reiterada el 1372. La capella que tingué a la parroquial de Siurana des de 1375 fou de promoció particular; a la que s'autoritza a obrir a La Bisbal el 1377, hi compartí la titularitat amb altres sants; a la que, en data imprecisada, se li consagrà a Figueres, hom fundà un benefici el 1397. A l'indret on sorgiria el poble de Malgrat s'havia edificat una ermita en honor seu el 1382; poc després, però, alguns veïns del lloc volgueren que també en fos titular Sant Nicolau, que acabaria per imposar-se. El segle XIV enregistra encara una nova capella a Begur i un altar a Vilabertran, una i altre del 1399.

La difusió del culte continuava durant el segle XV, amb altars a Blanes (1401, junt amb sant Cristòfol; la confraria dels sants Antoni i Roc dels traginers fou fundada ací l'any 1570), Cassà de la Selva (1402), la capella del castell de Vila-romà (1406), Vulpellac (1406, junt amb sant Macari), Vilobí (1406, junt amb els sants Abdon i Sennén), Castelló d'Empúries (la construcció s'inicià el 1407; la confraria de Sant Antoni dels carnisers hi dotà un benefici el 1413), Darnius (1415), Vidreres (1449), el Mercadal de Girona (1455, amb altres sants). Se li dedicà igualment la capella de l'hospital de Bàscara, abans de 1454, la capella de la torre de Monells, també a Bàscara, l'any 1469, i la capella que hom bastí a Cistella, indret del Relli-quer, el 1500; una capella a Falgons (ampliada el 1521), la capella de l'hospital de Camprodon (1617) i una ermita a Peralada, on s'instituí una confraria el 1620. Badia intuï correctament que Sant Antoni de la Salvetat, del terme de Jafre, "pot datar del s. XV"¹². Existia abans de 1474. La confraria de Sant Antoni de Besalú era la dels teixidors, i aplegava almoines el 1604.

BALDIRI

Fou titular des d'abans de l'any 947, de l'església de Taballera, a la Selva de Mar, que durant els s. XIV-XV fou ermitori. La llicència per construir-li capella al terme de Vilarig data del 1450. Poc després, el 1456, a petició d'un ermità de l'Esperança de Cruïlles, hom permetia de posar un altar del sant en aquest santuari; un altre ermità instava novament l'any 1514 un permís anàleg, indicatiu que el primer no tingué efecte. La capella que li és dedicada al terme de Solius fou començada el 1474 i s'inaugurà l'any següent. Un temple dedicat als sants Llätzer i Baldiri als afores de Figueres fou fundat pel cavaller Pere Roca el 1532, com a lloc de culte de l'hospital d'infecciosos¹³. Des del s. XVII és el titular de l'ermita situada al límit dels termes de Galliners i Vilademuls que abans era coneguda amb el nom dels sants Abdon i Sennén.

BÀRBARA

Santa Bàrbara de Pruneres tenia el 1328 un beneficiat, i era el 1381 un santuari de prestigi consolidat, talment que hom donava la seva col·lecta en arrendament; el motiu principal de les almoines que rebia era el sosteniment d'un hospital o alberg annex, al servei dels transeünts que passaven pel camí pròxim¹⁴. Una confraria sota la seva advocació i la de les Onze Mil Verges s'acoblà a Pontós des de 1347.

Tingué altar a Sant Feliu de Lledó, junt amb els sants Prim i Felicià, l'any 1388; a Sant Feliu de Guíxols, junt amb altres sants, el 1441; a Sant Vicenç de Besalú, el 1456. L'esment més antic conegut de l'ermita de Santa Bàrbara, de la parròquia de Sant Martí Sapresa, data de 1419 i es refereix a l'inici de la construcció. Hom preparava un sumptuós reliquiari de restes de la santa, a Serinyà, el 1443. Que se la trobi com a titular tercera de l'ermita dels sants Jacint, Protus i Bàrbara d'Hostalric, fundada el 1595, és indicatiu suficient per creure que aleshores se la invocava en ocasió de tempestes i pedregades, com s'ha fet posteriorment amb la jaculatòria "Sant Marc,

Santa Creu, Santa Bàrbara no ens deixeu”, que hom pronunciava en veure un llamp, perquè el patronatge de Sant Jacint en semblants avinenteses és explícit.

BARTOMEU

El culte es difongué durant el segle XIII. El 1222 ja existia Sant Bartomeu de Bell-lloc, a la parròquia de Cantallops, primera seu de les religioses canonesses agustines que més tard es traslladarien a Peralada¹⁵. Hom funda l'any 1253 amb intervenció dels cavallers de la família d'Espasèn el santuari de Sant Bartomeu de Torres a Vilavenut, amb intenció de convertir-lo en seu d'una comunitat de canonges regulars¹⁶. Sant Bartomeu de Camallera era una capella amb cura d'ànimes dependent de Sant Pere de Rodes, documentada el 1295. Semblantment el sant fou titular de la capella de Pincaró, de Llorona, almenys des de 1279; esdevingué parròquia autònoma durant el s. XIV.

La datació de l'ermita de Sant Bartomeu de Segalars, de la parròquia de Sant Gregori, és problemàtica; hom n'ha suposat l'existència des de finals del s. XIV¹⁷ tot advertint que les característiques romàniques de la seva construcció indueixen a datar-la d'abans. El 1342 tenia una ermitana i dins del mateix segle hi celebrava l'aplec una confraria. Igualment resta indata l'ermita de Sant Bartomeu de Matala, de Pujarnol; hom diu que és citada documentalment el 1321, i constatem que tenia permís de demanar almoines per a la seva reconstrucció el 1453¹⁸.

Els mercedaris posaren sota el nom del sant el seu convent de Castelló d'Empúries, existent des de 1238. Tingué també culte als hospitals de Camprodon (altar, 1344, del qual consta explícitament que fou triat com a patró pel poble) i Hostalric (altar, 1346), i a l'ermita de Sant Bartomeu de Basset, parròquia de Crespià, almenys des d'abans de 1397 (abans, el 1381, tenia altar a l'ermita pròxima de Sant Miquel de Roca). Els confreres de Sant Bartomeu de Cruïlles dotaren un benefici el 1344. S'aplegaren almoines per restaurar l'ermita de Sant Bartomeu de Greixenturri, prop de Camprodon, el 1393. La capella i benefici de Torroella de Montgrí, del 1400, es deuen a l'interès d'un particular¹⁹.

Durant el segle XV el nom del sant estigué a punt de sobreposar-se al patronatge original de Santa Maria de Batet²⁰. A Sant Just del Mallol hom fundà el 1415 un benefici de Sant Bartomeu; l'església, amb tot, no prengué el títol de Sant Bartomeu, que avui té, fins entrat el s. XVIII²¹. Les confraries de blanquers i assaonadors sota el seu patrocini són més tardanes; la de Figueres s'erigí el 1599.

BLAI

El centre del seu culte es trobava a l'església de Sant Joan de Perpinyà, on era invocat contra els mals de gorja. La seva confraria de Vila-sacra dotà un benefici el 1374, després d'haver obtingut, l'any 1371, que la festa fos de precepte a la parròquia. També el 1371 se li dedicà una capella al convent dels franciscans de Castelló i el 1392, una als mercedaris de Girona. Una altra capella de Sant Blai es bastí el 1402

a l'església monàstica de Sant Esteve de Banyoles. Encara el prior de Roca-rossa obtingué l'any 1449 llicència per a alçar una capella als sants Blai i Salvi al Puig Cabrer, parròquia de Tordera. L'altar dels sants Blai i Apol·lònia de la Bisbal s'inicià el 1453.

CATERINA

A Girona l'hospital nou era erigit el 1225²²; el mateix abat de la col·legiata de Sant Feliu escollí el nom de la santa per patrona.

L'altar de Santa Caterina a la vella parroquial de Santa Maria d'Espasens (avui, parròquia d'Ollers) tingué un beneficiat des de l'any 1248; posteriorment l'església prengué el nom de la santa, que guarda fins avui. A Sant Genís de Palafolls l'altar corresponent data del 1352. La família Rocabertí li sufragà un altar a Vilabertran, el 1355. La seva diada era festa a Castelló des de 1375, on un jurista, Pere Moles, havia finançat la construcció d'una capella a la parroquial. L'ermita de santa Caterina de Torroella de Montgrí fou fundada el 1396. Finalment, hom li dedicà un altar a la parroquial de Calonge, el 1606.

COSME I DAMIÀ

Popularment són coneguts com els "Sants Metges"; no n'hem trobat testimonis anteriors al s. XV. La confraria dels sants de Santa Maria dels Turers de Banyoles posà un retaule dels seus patrons el 1415; el 1425 es constituí una confraria a l'ermita que ja tenien a Llanars; se'ls dedicà una capella lateral a Santa Maria de Palamós el 1472. Del tombant de segle podria datar l'ermita del terme de Begudà²³. Tingueren capelles a Sant Iscle de Colltort (1507, junt amb Sant Sebastià), Verges (1548), l'hospital de Malgrat (1556), Sils (1561; el seu aplec ha estat molt concorregut fins als nostres dies), Vidreres (patronatge compartit amb els Dolors de la Mare de Déu) i Anglès (1564, capella domèstica); un altar a Canet d'Adri (1587) i una confraria a Olot, indulgenciada el 1598.

Del s. XVII daten la confraria de l'església del Carme de Girona (1614), un altar a Begur (1616), la capella de l'hospital de pobres de Palafrugell, on es posaren campanes el 1618, les capelles a les parroquials de Riudellots de la Selva (1622), Sant Feliu de Pallerols (1623) i Mieres (abans de 1633), i les capelles dels hospitals de Crespià (1627) i Sant Genís de Palafolls (1629). No ens ha reeixit de poder documentar l'aplec de Sant Cebrià de Lledó, tan important que meresqué a aquest lloc el nom de "Els Metges", és a dir, "Els Sants Metges"; el que es reuneix cada any a l'església vella de Sant Julià de Ramis deriva d'una confraria erigida el 1645.

CRISTINA.

Santa ja coneguda com a titular de les parròquies de Santa Cristina d'Aro i Santa Cristina de Canadal, avui terme de la Jonquera. La confraria de Santa Cristina